

LOGOPEDIYA. DISLALIYAGA UCHRAGAN BOLALARDAGI KAMCHILIKLAR VA ULARNI KORREKSIYA QILISH.

Rahmatullayeva Rayhon O'ktam qizi.

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali

Maktabgacha ta'laim yo'nalishi

21.08-guruh talabi

2-kurs

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutq buzilishi ya'ni: DISLALIYAGA uchragan bolalar bilan ishlash, dislaliyaga uchraganlik sabablari ularni qaysi darajadiligini aniqlab korreksion ishlar olib borish haqida keltirilgan.

Kalit so'zlar: Dislaliya, mexanik, funkional, sigmatiz, parasigmatizm, xitizm, lambatsizm, rotatsizm, pararotatsizm progeniya, nutq buzilishi.

Noto 'g'ri talaffuz nutq kamchiligi haqidagi birinchi ma'lumotlar qadimgi grekolimlari Plutarx, Gippokrat, Kladiya, Galen vaboshqalaming ishlarida bayon qilindi. Yuqoridagi mualliflar noto 'g'ri talaffuzni davolashni talab qiluvchi kasallik deb qaraydilar. Ularning fikricha, tovushlarni noto 'g'ri talaffuz qilish til, lab, qattiq va yumshoq tanglayning zararlanishi bilan bogliq deb ko'rsatadilar. O'rta asrga kelib, dislaliya haqida yangi fikrlar paydo bo'lmay, qadimgi davr ilmiy g'oyalari takrorlanadi. Tarixning keyingi davrlarida (ya'ni, 16—18-asrlarda) italyan professori Merkurialis (1588), nemis fiziologi Alberxt Fon Gallemling ishlarida paydo bo'ldi. Ular ham tili chuchuklikni (dislaliyani) periferik nutq apparati tuzilishidagi kamchiliklar natijasi deb qaraydilar. Merkurialis bu kamchilikni davolash usulining eng mosi deb xirurgik terapiya deb hisoblaydi. Galleres talaffuzdagi kamchiliklarni mashqlar orqali davolash fikrini ilgari suradi. Keyinchalik bu fikr fransuz aktyori J. Talm (1764—1836) ishlarida ham o'z aksini topadi.

Shunday qilib, XIX asrgacha tili chuchuklikning mohiyatini artikulyatsion organlar ishida mexanik buzilishlarga bog'lab o'rgananganlar. Chunki, bu davrlarda tili chuchuklik "duduqlanish" deb nomlanuvchi nutq buzilishining umumiy guruhidan ajratilmagan edi. Nutqdagi talaffuz kamchiliklarini ilmiy tasnif birinchi urinishlar XIX asrning boshlarida boshlandi. Tili chuchuklik mustaqil nutq kamchiligi qilib ajratilgandan so'ng, uning tabiatini o'rganish rivojlanib bordi. 1878-yilda Koen mexanik dislaliya bilan bir qatorda funkional dislaliyani ajratib ko'rsatdi. Uning fikricha, funkional dislaliyaning kelib chiqishining asosiy sababi, bu — taqlid va noto 'g'ri nutqiy tarbiyadir. Shunday qilib, organik va funkional tili chuchuklikni bir-biridan chegaralashga urinishlar yuzaga keldi. Shu yillarda bulbar va psedobulbar falajlanish natijasida kelib chiqadigan nutq buzilishlari haqidagi ishlar paydo bo'ldi. Ular markaziy

nerv tizimining ma'lum darajada zararlanishi oqib atida ham tovushlar talaffuzida kamchiliklar bolishini ko'rsatdilar. Bu ishlar nutq nuqsonlarini tushunish doirasini kengaytirdi va shu bilan nutqning tovush tomoni kamchiliklari haqidagi bilimlarni rivojlantirishga yordam berdi. 1879-yilda A. Kussmaulning "Rasstroystva rechi" kitobi bosilib chiqdi. Unda birinchi marta nutqning fonetik buzilishlari haqidagi fikrlar bayon etildi. A. Kussmaul tili chuchuklikni organik va funksional formalarga ajratdi. Organik buzilishlarga A. Kussmaul periferik nutq apparatining rivojlanishdagi kamchiliklarni kiritadi (mexanik dislaliya).

Funksional dislaliyaga noto'g'ri nutqiy tarbiya va nutq apparatida mashqlarni, ya'ni harakatning yetishmasligi oqibatida kelib chiqadigan nutq kamchiliklarini kiritadi. A. Kussmaul tomonidan birinchi marta ayrim tovushlartalaffuzidagi kamchiliklarni ifodalovchi terminlar kiritildi: rotatsizm-pararotatsizm, lam bdatsizm -paralam bdatsizm, sigmatizm— parasigmatizm va hokazo. Shunday qilib, A. Kussmaulning xizmatlari shundaki, u dislaliyani dizartriya dan ajratdi va dislaliyaning funksional va mexanik shakllarini ko'rsatib berdi. A. Kussmaul tomonidan berilgan yuqoridagi fikrlar hozirgi kunga qadar o'z kuchini yo'qotgani yo'q. Bu kamchiliklarni davolashda A. Kussmaul xirurgiya va didaktik usullarni tavsiya etadi. Keyinchalik nutqning tovush tomonidagi kamchiliklar ustida Rossiyada A. Andres, Fransiyada Leguve Sherven, Germaniyada G. Gutsmanlar ishladilar

"Dislaliya" terminini Yevropada birinchi bo'lib Vilnyus universitetining shifokori professor I. Frank ilmiy muomalaga kiritgan. 1827-yilda chiqqan monografiyada, u bu terminni umumlashtirilgan ma'noda talaffuz buzilishlarining hamma turlarini turli etiologiyalarini nomlashda qolmadi. 1. Franklin farqli ravishda birmuncha ma'noda, bir qancha kechroq, XIX asrning 30-yillarida shveysariya shifokori R. Shultess ham o'z ishlariga "dislaliya" terminini kiritgan. U dislaliyaga faqat talaffuz buzilishlarini (artikulatsion organlarining anatomik nuqsonlari sababli) kiritdi. A. Kussmaul tasnifida ham Shultessni shunday qarashlari ta'kidlangan, shunday dislaliya tushunchasi bilan biz Gutsman ishlarida ham tanishamiz. Polyak tadqiqotchisi V. Oltushevskiy dislaliyaga talaffuz buzilishini nutq apparatini anatomik nuqsonlari bilan bog'lanmagan hollarini kiritadi. U dislaliyaning ikkita formasini ko'rsatgan: funksional va eshitish qobiliyatini pasayishi bilan bog'liqlikni. Artikulatsion apparatida patologik o'zgarishlar sababli talaffuz nuqsonlari bo'lishini u "dislossiya" termini bilan belgiladi va bu nuqsonni qaysi artikulyatsiya bo'limi buzilgan bo'lganligiga qarab turini ajratdi: labning, tilning, tishning, tanglayning.

Dislaliya termini grekcha slovdan olingan bo'lib, dis - buzilish, lalia — nutq degan ma'noni anglatadi. Dislaliya nutq buzilishlari orasida eng ko'p tarqalgan kamchilikdir. Y e.F . R a u m a'lum otiga ko'ra, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar maktabgacha yoshdagi bolalarda 15 - 20% ni, kichik maktab yoshdagi bolalarda 5 — 7% ni tashkil etar ekan.

0 'zbekistonda M. Ayupova m a'lumotiga ko'ra 5 yoshli bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar 41,5%, 6 yoshli bolalarda esa 22,9% ni tashkil etadi. M. Ayupova m a'lumoti b o 'yicha 5 yoshli bolalarda sirg'aluvchi (s, z) 32,1%, shovqinlilar {sh, j} 38,4%, "r" tovushi talaffuzida 60,7%, til orqa tovushlari 25%, chuqur til orqa tovushlari (q, g') 7,1%, V tovushi 5,4% tashkil etgan. Hozirgi vaqtda dislaliya nutq apparat inervatsiyasi saqlangan va eshitish normada bo'Mganda tovushlar talaffuzidagi kamchilik deb talqin etiladi. Htiologikl belgilarga ko'ra dislaliya ikki shaklga b o 'linadi: m ex an ik (organik) va funksional dislaliya.

Mexanik dislaliya va uning sabablari Mexanik (organik) dislaliya periferik nutq apparatning (til, j a g ' , tanglay, tish) organik buzilishi natijasidir. Til tagidagi etning (yugancha) kaltaigi mexanik dislaliyaga sabab bo'ladi. Bu kamchilik til harakatini qiyinlashtiradi, til tagidagi etn m g haddan tashqari kalta bo'lishi tilning yuqori tomon ko'tarilishiga imkon bermaydi. Bundan tashqari, tilning haddan tashqari katta bo'Mishi yoki haddan tashqari kichik v a to r b o 'lishi h a m dislaliyaga olib keladi. B u n d ay hollarda to 'g 'ri artikulyatsiya qiyinlashadi. Jag' tuzilishidagi kamchiliklar prikus nonormalliklarga olib keladi. N onorm al prikuslar bir necha xil k o 'rinishda b o lish i mumkin. Prognatiya— yuqori jag' oldinga to m o n chiqqan bo'ladi. Buning natijasida pastki oldingi tishlar yuqoridagi tishlar bilan birlashmaydi

Progeniya - pastki jag' oldinga chiqqan b o 'ladi Ochiq prikus –yuqori vq j a g l a r birlashganda ular orasida o ra liq masofa qoladi. Ayrim hollarda bu oraliq faqat oldingi tishlar orasida b o 'ladi (oldingi ochiq prikus) (6-rasm). Yoni ochiq prikus o 'ng tomonli, c h a p tom onli va ikki tom onli bo'Mishi mumkin. Tishlarning (tish qatorining) n o to 'g 'ri tuzilishi ham dislaliyaga s a b a b bo'Mishi mumkin. Tishlar vajag'dagi kam chiliklam i bartarafetish shifokorstomatolog tomonidan olib boriladi. Tanglayning noto'g'ri tuzilishi h a m tovushlarning t o 'g'ri talafiuziga xalaqit beradi. Tor, baland yoki past, yassi tanglay ko'pchilik tovushlarning t o 'g'ri artikulyatsiyasiga imkon bermaydi. Lablarining qalinligi ingichka va kam harakatchanligi ham la b va lab-tish tovushlarini aniq talafiuziga xalaqit beradi.

Funksional dislaliya va uning sabablari Funksional dislaliyada periferik nutq apparatining artikulyatsion qismida hech qanday organik buzilishlar, kamchiliklar kuzatilmaydi. Funksional dislaliyaning keng tarqalgan sabablaridan biri oiladan nutqini noto'g'ri shakllantirishdir. Ayrim oilalarda kattalar bola nutqiga taqlid qiladilar. Bolani suyib u bilan "bola tilida" so'zlashadilar. Buning natijasida bolada tovushlarning to 'g 'ri talaffuzi kech rivojlanadi. Dislaliya bolalarda taqlid asosida ham yuzaga kelishi mumkin. Tovushlar talaffuzi hali yetarli, t o 'g'ri shakllanm agan kichik yoshdagi bolalar bilan, till chuchuk yoki noaniq, tez shoshib gapiradigan kishilar bilan doimo m uloqotda bolishi bola nutqiga salbiy ta 'sir ko'rsatadi. K o 'pincha bola oilada tovushlarni noto'g'ri talaffuz etuvchi kishi nutqiga taqlid etadi. Bu esa funksional dislaliyaga sabab bolad.

Dislaliya turlari Tovushlarni noto'g'ri talaffuz etish ona tilida ham ma'naviy tovushlarda uchratish mumkin. Tovushlar talaffuzining buzilishi asosan artikulyatsion jihatdan talaffuz qilish qiyin bolgan: sonor (r, /), sirg'aluvchi (i, z,) va shovqinli (sh, j, ch), til orqa (k, g) tovushlarida uchraydi. 86 Bolalarga tovushlar talaffuzining buzilishi tovushlarni nutqda yo'qligi ulaming so'zning boshida (masalan, ra'ndasozi o'rniga bola "anda"), so'zning ortasida (tarvuz - "tavuz"), so'zini oxirida (qor - "qo") tushib qolishida ifodalanishi mumkin.

Tovushlarni buzib (noto'g'ri) talaffuz etish shunda ifodaladiki, bunda tovushlarning noto'g'ri talaffuzi o'rniga, shu tovushga yaqin lekin ona tili fonetika tizimida ifoda etilmaydigan tovush talaffuz etiladi. Masalan, tisharo sigmatizm, yon sigmatizm, valyarr (bunda til uchi tebranishi o'miga yumshoq tanglay tebranadi), uvilyarr (bunda til uchi o'rniga kichik tilcha tebranadi).

Dislaliyani bartaraf etishda logopedik ta'sir metodikasi talaffuz buzilishlarni bartaraf etish uchun logopedik ta'sir lozim. Logopedik ta'sirning asosiy maqsadi, nutq tovushlarini noto'g'ri shakllantirishdir. Nutq tovushlarini noto'g'ri tiklash uchun bola quyidagilarni bilishi lozim: nutq tovushlarini bilishi va ularni idrokida aralashtirib yuborishi kerak emas / bir tovushni ikkinchisidan akustik belgisi bo'yicha ajrata bilishi/; normal talaffuz qilingan tovushdan noto'g'ri talaffuz qilingan tovushni ajrata bilishi; o'zi talaffuz qilgan tovushni eshitib nazorat qila bilishi va sifatini baholashi; tovushni normal /effektini/ akustik effektini hosil qiluvchi artikulyatsion holatni bajara olishi; nutqning hamma turlarida tovushlardan o'rinli foydalanishi lozim. Logoped bolani noto'g'ri talaffuzga o'rgatishi uchun nihoyatda samarali yo'l topishi lozim. Noto'g'ri tashkil qilingan logopedik ish dislaliyaning boshqa turlarida ham samarali natijaga erishadi. Mexanik dislaliyaning bir qancha hollarida logopediya va tibbiyotning birgalikda yondashishi natijasida samarali muvaffaqiyatlarga erishiladi.

Logopedik mashg'ulotlar haftasiga uch ham arta muntazam ravishda o'tkaziladi. Ota-onalar bilan birgalikda uy sharoitida ham mashg'ulotlar o'tkazilishi lozim (logoped topshiriqlari asosida). Mashg'ulotlarni har kuni (kuniga 2—3 marta) 5-15 minutdan o'tkazish lozim. Talaffuzdagi nuqsonlarni bartaraf etish uchun didaktik materiallardan keng foydalaniladi. Talaffuzdagi kamchiliklarni bartaraf etish muddati bir qancha faktorlarga bog'liq: nuqsonning murakkablik darajasiga, bolaning yosh va individual xususiyatiga, mashg'ulotning muntazamligiga, ota-onalarning tom onidan beriladigan yordamga. Oddiy dislaliyada mashg'ulotlar bir oydan uch oygacha, murakkab dislaliyada esa uch oydan olti oygacha o'tkaziladi. Maktab yoshidagi bolalarga qaraganda, bog'cha yoshidagi bolalar talaffuzidagi nuqsonlarqisqamuddat ichida bartaraf etiladi, katta maktab yoshidagi bolalarga qaraganda esa kichik maktab yoshidagi bolalarda tezroq bartaraf etiladi.

Adabiyotlarda logopedik ta'sir nechta bosqich bo'linishi haqida h e s h qanday bir xil fikr yo'q: F.F. Rau o 'z ishlarida ikki bosqichga, O .V . Pravdina va O.A. Tokareva uch bosqichga, M.Ye. Xvatsev to 'rtta bosqichga bo'Mgan. Logopedik ta 'sirning vazifa va m aqsadlaridan kelib chiqib, quyidagi bosqichlarga ajratishni muhim deb topildi; tayyorlov bosqichi boshlang'ich talaffuzda bilim va ko'nikma (malaka)!ami shakllantirish bosqichi. T ayyorlov bosqichi. Bu bosqichning asosiy maqsadi bola diqqatini maqsadga qaratilgan logopedik jarayonga qaratish. Buning uchun bir qator umumpedagogik va maxsus logopedik masalalami yechish lozim . M uhim umumpedagogik masalalardan b in m ashg'ulotlaryo"nalishini shakllantirishdir: logoped bolani logopedik kabinet jihozlariga, m uhitiga o 'rgatishi, bolada mashg'ulotga nisbatan qiziqish va xohish uyg'otish lozim. Bolalarda notanish odamlarga nisbatan uyalish, tanglik, indamaslik ba'zi hollarda, hatto q o 'rquv hollari h a m kuzatiladi. Logopeddan aso san xushmuomalalilik talab qilinadi; bola bilan munosabatda rasmiyatchilik, qattiq qoMlik qilish kerak emas.

Artikulatsiya gimnastikasi Dastlabki logopedik tekshirish jarayonida artikulyatsion apparat a 'zolari tuzilishida kamchiliklar borligi aniqlanadi. Bunday hollarda fonem atik idrokni rivojlantirish ishlari bilan parallel ravishda artikulyatsiya gimnastikasi (tayyorgarlik mashqlari) olib boriladi. Artikulyatsiya gimnastikasining m aqsadi, tovushlarni t o 'g 'ri talaffuz etish uchun zarur b o lg an artikulyatsiya a 'zolarini t o 'liq, aniq keltirish va oddiy harakatlarni murakkab harakatlarga - turli xil fonem alarning artikulyatsiya tartibiga birlashtirishdan iboratdir.

Foydalanilga adabiyotlar

1. Ayupova. M. YU_Logopediyal O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyatlashriyoti Toshkent-2007.
2. Ayupova.M.YU-korreksion ishlar metodikasi Ma/ruza matni. Toshkent-2001
3. Raxmanova V. S-Korreksion pedagogika va logopediya Toshkent <<Iqtisod-moliya>> 2007.